

Милица В. Ђуковић*

Институт за књижевност и уметност, Београд

ДЕЛОКРУЗИ ЕСЕЈА МИРКА МАГАРАШЕВИЋА ИЛИ „САМОСВЕСТ КРИТИКЕ, ДАНАС“

Сажетак: У раду се анализирају есеји Мирка Магарашевића, њихов тематски распон (српска поезија, европска поезија, америчка поезија, књижевноисторијски феномен означен као „критичка поезија“, занемарени аспекти опуса појединих стваралаца, али и разграната политичко-идеолошка и културолошка проблематика), идејна продорност, те метод разложног и доследног пропитивања свих аспеката литерарне и друштвене стварности, у немалом временском периоду од четири деценије. Аналогно критичкој поезији, која се указује као демистификујућа и етички корективна, есејистика Мирка Магарашевића одређује се као критичка есејистика или есејистика критичког сазнања, при чему се тумаче њене одлике и функције, као што се, у складу са разумевањем антислике које је понудио Мидораг Павловић, у раду пропитују антисликовна својства Магарашевићеве специфично ангазоване есејистике. Пажња се у раду посвећује и питању моралне узуре, али и пропасти српске грађанске класе, чији се репрезент препознаје у Милошу Црњанском, а симболичне ознаке у „другим сенкама“ и поквареном лифту једне београдске зграде. Циљ рада јесте предочавање ширине проблематике српског друштва и културе друге половине 20. века који су обухваћени есејима Мирка Магарашевића, објективно и далековидо сагледани и иновативно интерпретирани, чиме се указује како на комплексност прилика у назначеном периоду, тако и на могућност њихове самосвојне критичке процене.

Кључне речи: критичка есејистика, антислика, морална узур, српско грађанско друштво, етичке и идеолошке компоненте есеја

Пишући о *Дневнику са Ајланџика и другим есејима* (1974) Јована Ђулума, у огледу насловљеном „Аутентични есеји“, публикованом у књизи *Светлост и књижевност* 1991. године, Мирко Магарашевић приметио је: „Када је надахнуто остварен, добар есеј представља складну мешавину субјективног, личног ауторовог погледа на неки проблем и објективне процене односа у структури посматране теме“ (Магарашевић 1991: 109)¹. На сличан начин, тумачећи

* tiskicvet38@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9919-392X>

¹ Полазећи од Адорновог „Есеја о есеју“ и становишта према којем „нитко се не би сјетио да као безначајна, случајна и ирационална одбаци саопћења неког искусног

књигу *Есеји* (1974) Олдоса Хакслија, у огледу индикативног наслова „Делокруг Хакслијевих есеја“, аутор *Светлосћи књижевности* суверено закључује како се Хакслијеви есеји одликују „особеношћу индивидуалног тона, широким тематским регистром, великом ерудицијом и продорном мишљу која је, не баш у свему лишена предрасуда свога доба, прожета виталном оштроумношћу која се и данас мора ценити“ (Исто: 138), да би „духовит[ој] и маштовит[ој] умној одисеји“ (Исто: 139) енглеског књижевника, у истом тексту, Магарашевић припојио одлике попут „вишестрано усмереног духа“ (Исто), „осетљив[е] имажинациј[е] прожет[е] културом прошлости“ (Исто) и „одважне научне радозналости, подвргнут[е] строгом трагању за истином“ (Исто). Поред стилске избрушености, способности виспреног извођења закључака, продорне и на трагању за истином засноване мисли, наведене Магарашевићеве тврдње о Ђулумовим и Хакслијевим есејима могу се схватити као прворазредни аутопоетички ставови. Есеји Мирка Магарашевића, публиковани у књигама као што су *Знаци духа поднебља*, *Светлосћи књижевности*, *Песничко ђамћење*, *Српска криптичка поезија*, *Трајом Црњанској*, *Евројски јесници*, *Дух и дах Београда*, *Чија је истина?* и другим, одликују се широким тематским регистром (који укључује српску поезију, европску и америчку поезију, књижевноисторијски феномен одређен као „критичка поезија“, али и низ литерарних и друштвених питања и проблема, битних за разумевање српског националног и културног идентитета), као и завидном упућеношћу у предмете тумачења, како са књижевноисторијског и књижевнотеоријског аспекта, тако и у домену културне, политичке историје и историје идеја. Наведеним одликама ваљало би прикључити телеолошко својство есејистичког дискурса садржано у потреби овог песника и есејисте да „осветли укупну слику и духовну ситуацију нашег интелектуалног живота и мучних фаза социјалних збрка и притисака кроз које је прошла наша новија књижевност током последњих пет-шест деценија“ (Исто: 14), како је аутор есеја „Самосвест критике, данас“ утврдио поводом књиге *Свечи и ђаволи* (1984) Павла Зорића, што се може употребити и као одређење целокупног есејистичког опуса сâмог Мирка Магарашевића.

Настала у немалом временском распону од четири деценије, богата, тематски разноврсна, увидом у (по)етичку и друштвену проблематику опсежна, разложна и суштински демистификујућа, есејистика Мирка Магарашевића у уже литерарној области интерпретације, карактеристична је пре свега по опредељењу да расветљава скрајнуте, недовољно проучене, запостављене сегменте стваралаштва српских и европских писаца. Тако, нимало случајно, у поменутом есеју „Делокруг Хакслијевих есеја“, поред већ (у)познатог

човјека зато што су само његова и не могу се тек тако знанствено генерализирати“ (1985: 22), Гордана Рајњак о односу субјективности и објективности у жанру есеја закључила је: „Он признаје своју субјективност, без жеље да је прикрије формом или стилем, па чак и рачуна с њоме у том смислу да појединачно људско искуство поставља за мерило објективности“ (2012: 113).

Хакслија романописца, Магарашевић српској читалачкој публици открива Хакслија есејисту, дајући, том приликом, прецизан дијахронијски увид у опус овог књижевника, те у тематско-мотивске и стилске карактеристике његовог разгранатог стваралаштва. На сличан начин, у обимном огледу „Песник Доситеј“, који је објављен првобитно као засебна монографска студија 1992, а потом наредне године и у склопу монографије *Песничко ђамћење*, насупрот интерпретацијама које у српској науци о књижевности претежу, а у којима је Доситеј сагледан као „просветитељ и мудрац, хуманиста и родољуб, путник и путописац“ (Магарашевић 1993: 68–69), тј. битно другачије у односу на анализе у чијем је интерпретативном фокусу Обрадовићева проза, Магарашевић улаже незанемарљив труд у расветљавање мање проученог сегмента опуса водећег представника српског просветитељства, какав представља поезија. Пажње је вредна чињеница да у овом огледу поред родољубиве бива издвојена и љубавна поезија, која се поставља у књижевноисторијске оквире, те се посредством поређења са љубавном лириком Бранка Радичевића и Лазе Костића издвајају индивидуално-поетичке одлике и износе релевантни вредносни судови. Наиме, вешто примењујући биографски приступ, а узимајући у обзир метричка и стилско-поетичка својства песничког израза тројице аутора (Обрадовића, Радичевића, Костића), Магарашевић детаљном анализом (уз уважавање генезе српског песништва и специфичности различитих стилских формација) изводи закључак о тематској иновативности, као што, уједно, износи на видело карактерне црте и деликатна изванлитерарна *прикљученија* српског просветитеља. Аутор *Песничког ђамћења* примећује да Доситеј стихове упућује „под веома сложеним околностима, већ удатој, али радознало осетљивој, младој жени, у атмосфери салона западноевропске просвећености“ (1993: 76), док Радичевићеве стихови „падају пред неко девојачко крило под отвореним небом, на сокаку или на пропланку“ (Исто), чиме се оцртава нов портрет двојице аутора. С друге стране, поредећи ненасловљену Доситејеву песму коју отвара стих „Етика нам показује“ са младалачком песмом „Ох, жао ми те је“ Лазе Костића и самеравајући ова остварења са версификацијског гледишта, Магарашевић закључује како: „Доситеј у својој песми остаје модернији. Стилску фигуру реторичког питања Доситеј примећује спретније и смисаоно функционалније од Костића који кроз цео ток песме 'Ох, жао ми те је' не успева да избегне поменућу радичевићевску патетичност, чак ни интонацију која вуче у банално“ (Исто: 77).² Дакле, приметно је да се Магарашевић доследно опире олаком прихватању књижевноисторијских

² На сличан начин, у огледу „Метафизички Змај“, поред Јована Јовановића – песника родољубивих, сатиричних, дидактичких, хумористичких, чисто лирских и песама за децу, Мирко Магарашевић (1993: 112–125) указује на мање познатог, меланхоличног, тескобом и свешћу о смрти оптерећеног, метафизичког Змаја, чиме доприноси изнијансирањем тумачењу генолошких и реторичко-стилских карактеристика Јовановићеве лирике.

стереотипа и уврежених представа о стилским формацијама, писцима и књижевним појавама, ослањајући се у властитим есејима превасходно на помно читање и прецизну контекстуализацију. Аналогно поступку употребљеном у анализи Хакслијевог и Доситејевог опуса, приликом тумачења поезије нобеловца Чеслава Милоша, аутор *Европских ђесника* издвојио је Милошев оптимизам (Магарашевић 2010: 257), односно „оно духовно ткање које се неуобичајеном виталношћу [...] опире најмрачнијим сумњама и порицањима смисла људскости“ (Исто: 255), препознавши у оптимистичној песничковој вери у поезију аутентичну способност људског ума да „афирмише најузвишеније и најдубље духовне и сазнајне потребе сваке људске јединке у стварима овога света“ (Исто: 258), чиме је дата убедљива антислика века сумње и неизвесности, века злочина и најразноликијих нискости.

Поред способности да уочи и интерпретира нетипичне одлике стваралаштва српских и европских песника, есејистика Мирка Магарашевића поседује својства на основу којих би се могла одредити као *критичка есејистика* или као модерна есејистика која ствара *антислику* друштва у којем настаје и чије аномалије пропитује и разобличава. У теоријској, аутопоетичкој и (пост)манифестној (в. Маринковић 2019: 472) монографији *Српска критичка поезија*, коју сâм аутор оређује као „опсежни есеј“ (Магарашевић 2013: 187), критичка свест и критичка поезија (поезија критичког сазнања, како је именује Павле Зорић, уп. Магарашевић 2013: 57) бива одређена као духовно и морално отрежњујућа, усмерена на разобличавање идеолошких обмана и лажи репресивних политичких система (Исто: 188), односно „једно од мерила савести свога времена, етички коректив друштвеног организма и битан конститутивни чинилац његове садашње културе“ (Исто: 190). Битно је приметити да критичка поезија никада не губи везу са стварношћу из које полази (Исто: 46), те да је ову песничку праксу неопходно разликовати од ангажоване поезије, јер:

Ангажованост је унапред, као код надреалиста и песника раног большевизма и потоњег социјалистичког реализма, надређена сваком дубљем смислу, перцептивној и естетској вредности књижевног уметничког дела. Са *критичком поезијом* песничке намере постављене су сасвим другачије (Исто: 57; подвлачење ауторово).

За разлику од ангажоване поезије, која „идејност [...] ставља изнад сваке естетике“ (Исто: 59), критичка поезија, иронична, слободна, непоколебљиво истрајна на бранику човечности и одлучно антиулагивачка (Исто: 263–271), истрајава у намери „да прошири нашу свест о времену у ком постојимо и да обогати наше искуство за неке вредности које су нам самим временом у коме живимо ускраћене или (дуго) оспораване“ (Исто: 50). Све функције и одлике критичке поезије – незанемаривање (него управо уважавање) садашњице, корективно и отрежњујуће дејство, избегавање експлицитног и вулгарног ангажмана (оног који естетску вредност дела у

потпуности занемарује или одбацује), постојано суочавање са „митовима заблуда“ (Исто: 45) властитог духовног и културног простора – карактеришу, исто тако, Магарашевићев есејистички дискурс, који би се, стога, могао именовати критичком есејистиком или критичким есејем. С друге стране, пишући о књизи *Дневник ђене: есеји* (1972) Миодрага Павловића, у огледу „Дневник зрелости и трагања“, поред указивања на два значајна Павловићева запажања о модерној уметности („популарна уметност није модерна уметност“ [Магарашевић 1991: 99] и „Оно што је од старе уметности остало тешко, остало је и модерно“ [Исто]), Магарашевић је издвојио антислику као кључно обележје модерне уметности, док се у опажању према којем „антислика није полемичка, није политичка, јер се налази на једном дубљем нивоу имагинације, потиче из дубљих законитости социјалне психологије“ (1991: 100) препознаје карактеристика модерне есејистике овог аутора, за коју је исто тако одређујуће својство – антислика. Уколико прихватимо промишљање Ђорђа Деспића према којем „Антислика је најпре уметничка перспектива, она је *преиспитуивалачка, реактуелизујућа, реинтерпретацијска*, и не мири се са рутинским облицима и представама које настају на линији друштвено-културне и митско-историјске инерције“ (Деспић 2021: 192, подвлачења ауторова), у духу отпора и тежњи ка преиспитивању али и реактуелизацији и реинтерпретацији препознаћемо доминантна својства есеја-антислика или антисликовне есејистике Мирка Магарашевића³. Вешто повезивање минулих културно-историјских епоха и њима саобразних поетика са тренутком из којег и о којем песник есејиста проговара, поређења по сличности или супротности, јасна и аргументована критичка свест, есејистика критичког сазнања као етички коректив друштвеног организма и чинилац његове садашње културе свој репрезентативни (об)лик задобија у есејима Мирка Магарашевића, посвећеним како српским тако и европским песницима, критичарима, или актуелним политичко-идеолошким питањима. Разматрајући са дистанце од девет деценија будницу Доситеја Обрадовића (песму „Пјесан на инсурекцију Србијанов“ или „Востани Србије“) у есеју „Песник Доситеј“, цитиране стихове „Спомени се, мати наша, твоје перве славе, / Твојих враждебника ти посрами главе!“, аутор *Песничкој ђамћења* ситуира у друштвено-историјски и политички контекст у којем су написани, да би замашном пролепсом, у равни културно-идеолошке меморије, имајући у виду два века која су наступила након Доситејевог доба, изнео запажање: „[...] разне ће 'враждебнике' мати Србија у потоњим деценијама имати: од Сулејман-паше Скопљака до канцелара Метерниха;

³ Наведеним карактеристикама есеја Мирка Магарашевића наликује и поезија овог аутора, коју је Јана Алексић одредила на следећи начин: „Мирко Магарашевић сведочи да је песништво неупитни културни ентитет, чији је један од примарних задатака преиспитивање цивилизацијских мена, епохалних (епо)феномена, па и актуалног лика саме културе“ (2019: 396).

од милошеваца до вучићеваца; и стране и домаће, до најближих времена. Српским 'враждебницима' ни броја ни краја!" (Магарашевић 1993: 85). Отрежњујућа и на ширем, европском геополитичком плану, критичка есејистика Мирка Магарашевића бива и када поводом песме „Пјесна о избављењу Србије“ Доситеја Обрадовића, настале у години избијања Француске револуције, у славу прижељкиваног ослобођења Србије од турске власти, издваја стихове: „И варварство, и глупост, и туга, / Све то скупа из Европе бежи; / Мучитељство пропада и куга, / Јер варварин сад у праху лежи“. Том приликом Магарашевић примећује како и две стотине година касније све за шта је Доситеј веровао да бежи из Европе:

[С]ве се то данас, на очиглед свих који се осећају 'европски', у Европу враћа: и неофашизам, и неоушаство, и екстремни исламизам [...] Све саме авети непросвећености! Европи, каква нам се приказује данас, самозадовољној и технолошки таштој, политички кратковидој и себичној, Европи кратког памћења, њој као да тек треба да се догоди све оно чему се Доситеј надао: неко боље, заједничко, континентално-цивилизацијско сутра, јер оно најгоре већ јој се усталом и догодило (Исто: 80).

Такође, у разложној примедби „Ко би могао тада, још у време Бечког конгреса, 1815, помислити и прорећи да ће се 'мучитељство' у новим облицима и под новим маскама *враћати* у Европу баш из самог њеног средишта, и да ће се разорно ширити до њених крајњих рубова?“ (Исто: 81; подвлачење ауторово) препознаје се тенденција критичке есејистике да „задире у свакодневно и друштвено“ (Магарашевић 2013: 74), са намером да уврежене дихотомије истина: лаж, правда: неправда, слободно: неслободно, искрено: демагошко, добро: зло, слободоумно: идеолошко, утопијско: антиутопијско (Исто) пропусти кроз оптику властите иронично-реактуелизујуће самосвести. Управо се у овоме препознаје Доситеју и Канту подобан излазак из самоскривљене (културолошке) незрелости и гест опредељења за служење сопственим (раз)умом, за активно просуђивање друштвене и књижевне стварности, а не за њихову пасивну перцепцију и пуку дескрипцију. Отуда, есејистику Мирка Магарашевића треба перципирати као идентичну Павловићевој антислици, која је „сигнал мисаоног и критичког, али и креативног субјекта: сигнал субјекта који је свестан света око себе, али који не жели да буде део пасивног прихватања задатих и окошталих релација, већ напротив – мислећи субјект који жели да [...] утиче на односе јер верује у виталистички принцип поезије и света“ (Деспић 2021: 192). Сходно уоченим специфичностима антислике, која редовно продире у дубље законитости социјалне психологије једног друштва (уп. Магарашевић 1991: 100), у Магарашевићевом указивању на способност Павловићеве есејистике да антиципира будућу епоху у којој ће шунд „ипак дефинитивно преплавити свет“ (Исто), будући да је „његова главна врлина то што нема никакве вредности, што нема дакле претензију да нас импресионира, да

прослави свог писца, нити да се заузме за неке вредности у себи и ван себе“ (Исто), препознаје се дух побуне, односно отпор добу комерцијализације литературе и нападом афирмисању безвредних садржаја (или покушајима пласирања ових појава као подразумевано битних и пажње вредних), а овоме су блиска Магарашевићева запажања о *моралној узури*.

Тако, имајући у виду да је једна од већих, значајнијих и временски протежнијих тема Магарашевићеве есејистике књижевно дело и друштвени ангажман америчког писца Езре Паунда, и узевши у обзир да се о Паунду Магарашевић оглашавао пуних четрдесет пет година (почевши од часописа *Видици* 1974. године, преко огледа „Поетика Езре Паунда“, публикованог 2010. у књизи *Европски јесници*, као и полемичке белешке „Езра Паунд у погрешном видном пољу“ објављене 2017. године у књизи *Чија је истина?*, све до обимног есеја или прецизније, студије „Песничко дело Езре Паунда“, објављене 2019. као предговор монографији *Песнички свет Езре Паунда*) те уваживши аналитички напор да проникне у литерарне и економско-политичке импликације Паундовог спева *Cantos* (чијег је антихероја препознао у узури, уп. Магарашевић 2019: 158–159), као што се задржао на тумачењу *Певања 45 (Canto XLV)*, познатијег као *узура-пјевање* (Исто: 167–174), при чему је посебну пажњу посвећивао Паундовој критици банкарског система, плутократије и условљавајуће монетарне политике према целом свету (Исто: 158), јасно се указује важност феномена узуре у промишљањима историјских токова и друштвеног уређења у есејима Мирка Магарашевића. Аутор „Песничког дела Езре Паунда“ полази од Паундовог *Памфлета о новцу* и констатације како „’нико не може разумети историју ако претходно не разуме економију’...“ (Исто: 170), не штедећи, притом, труд и време да у одговору на чланак Пурише Ђорђевића „Езра Паунд: издајник, умоболник, песник“, публикованом у *Полицици* 10. јануара 2015. године, поред исправљања нетачних биографских података, омашки у транскрипцији и датирању фотографије аутора *Cantos*-а, побије тврдње о профашистичким ставовима овог писца, или пак да утврди право време издавања сегмената спева *Cantos*, да би, уједно, разлучио појмове „камата“ и „узура“, будући да је „узура исто што и лихва, а да је поступак ‘камата’ само манипулативни исход лихве и зеленашења...“ (Магарашевић 2017: 260; подвлачење ауторско). Магарашевић је том приликом сковао термин *морална узура*, по угледу на Паундову узур, везану за банкарско-берзански систем (2019: 119) и њену манипулативну моћ да зеленашком, скупом препродајом новца, увек на штету потражиоца зајма и/или кредита (Исто: 165), дотичне потражиоце доведе у стање дужничког ропства. Разорно дејство наведене појаве у садашњици овај песник и есејиста сагледава у томе да она „видљиво и невидљиво ‘кредитира’ баналност и деформације понашања и тиме директно утиче на многе дезинтеграционе процесе, не само у сфери тржишне економије и дневне политике него, пре свега, у самој просвети и култури“ (2019: 119),

при чему *морална узур*а „крњи образовни процес и тупи васпитну улогу просветног система [...] изопачује улогу културе и разводњава њено дејство кроз подршку коју – на веома перфидне начине – пружа осредњости, фолклорно суженим идејама и духовно лабавим (идентитетно несигурним), идејно поводљивим полувредностима“ (Исто), као што доследно подржава „сумњиве осредњости и (не)веродостојности“ (Исто: 120), а као антислика културне, уметничке и песничке осредњости и манипулативне моралне узуре издвајају се Паундово песничко дело и његова прецизна оцена у критичким есејима Мирка Магарашевића. Поред тога, када се позива на Паундовог биографа Чарлса Нормана, који цитира Паунда „’Мир без правде није мир него само прелудијум за будуће ратове. Неко мора да узме у обзир ове ствари’“ (Исто: 45) и када закључује како „Езра Паунд био је у праву: живот – па и овај наш у Србији, и шире на Балкану, – деценијама се, кроз стално напету епоху хладног рата наставља[о] у потпуно несигурном свету“ (Исто: 44–45), Магарашевић даје убедљиву представу друштва урушених вредности, начетог последицама дејства моралне узуре, док функцију антислике преузимају критичка поезија и критичка есејистика. Издвајајући и тумачећи својства есејистичког дискурса Мирка Магарашевића, у научном раду „Песничко памћење и критичка поезија: о теоријској есејистици Мирка Магарашевића“, Никола Маринковић примећује: „Надидеолошка усмереност критичке поезије омогућава јој да критичку оштрицу усмери и ка аномалијама менталитета, које, као дубоке чињенице културног и историјског наслеђа, могу преживети идеолошке смене“ (2019: 474), а управо се и критичка есејистика Мирка Магарашевића показује као надидеолошки усмерена и кадра да разобличи аномалије менталитета српског нација у историјском периоду који подразумева неколике идеолошке (с)мене. Моралној узурџи као антислици неоспорних вредности културе и просвете и шунду као антислици квалитетне уметности Магарашевић је припојио, у огледу „На стогодишњицу Однова рођења: 1907–2007 (Одн о Јејтсу)“, феномен лажне елите (2010: 248) који, заједно са елитом силе и власти фигурира као антислика елите интелекта (што је бинарна опозиција из огледа „Дневник зрелости и трагања“ [Магарашевић 1991: 101]), а сагледавши у Брозовој епоси антислику могућности српске националне и културне консолидације (Магарашевић 2013: 68) у монографији *Српска критичка поезија*, овај аутор начинио је прелудијум за критичку ревалоризацију друге половине двадесетог века из позиције обесправљене грађанске интелигенције, чија је метонимија Милош Црњански (још једна велика тема Магарашевићеве есејистике), књижевник којем Магарашевић посвећује књигу *Трајом Црњанској*.

Аналогно наслову есеја о Црњанском Светлане Велмар Јанковић (заправо, предговору Црњансковим *Сабраним њесмама*) „Песник тренутка који нестаје“, Милош Црњански и Мирко Магарашевић (у једном сегменту свог стваралаштва) могу се одредити као есејисти културно-историјског

тренутка који нестаје и друштвеног staleжа који се у вишедеценијском периоду осетно раслојио и (пр)опео. У овом контексту, разумевању културно-идеолошких премиса утканих у Магарашевићеве есеје о аутору *Ламента над Београдом*, симболичку функцију попримају Београд (који у Ламенту-поеми фигурира као паундовска *персона* [уп. Магарашевић 2014: 176], што је блиско статусу овог града у Магарашевићевим есејима-ламентима и есејима-дијалозима са српском престоницом) и покварени лифт једне београдске зграде. Наиме, објављен у листу *Време* 1930. године, есеј Милоша Црњанског „Београд у снегу“ оштро сучељава слику предратног Београда чија су обележја биле пријатне форме улица, мирни облици складно уклопљени у плаветнило источњачког неба, нарочита атмосфера, специфични варошки типови (Crnjanski 2019: 97–98), и поратног града чије су одлике журба и архитектонски несклад, док реченица „Нестао је предратни Мањез, нема предратних вечери око Позоришта и у Позоришту, друге су сенке на снегу тркалишта Кола јахача, железничке станице, Славије, Универзитета итд. Сасвим друге, него што беху, пре двадесет година, у овакве зимске вечери“ (Исто: 98) резонира са коментаром Црњанског „Друге сенке су сада око нас!“ (Магарашевић 2014: 13), изговореним приликом посете породици Магарашевић (Милети, Ружици и Мирку) 1966. године, а јасно је да синтагма *групе сенке* прераста у језгровиту метафору неповратно измењених друштвено-политичких прилика и судбине једне класе српског друштва. Нестанак, ишчезнуће, пропадање, брисање и удес српског грађанског друштва лајтмотивска је нит књиге есеја *Трајом Црњанској* (обележене честим цитирањем управо медитативно-путописног есеја „Београд у снегу“ Милоша Црњанског), у којој је предочена сва „*Несигурност српске нације*. Несигурност која се стално обнавља и понавља“ (Исто: 91; подвлачење ауторово), док су процес растакања српског колективног памћења (Исто: 108), примат монопартијских „идејних форума“ (Исто: 21) и незадржив налет баналности и ариivistичких нагона (Исто: 109) подвргнути експлицитној критици, да би, коначно сâм Милош Црњански (његова судбина за живота и након смрти) и Задужбина Милоша Црњанског, били сагледани као еквиваленти судбине српског народа (Исто: 191–192)⁴ у доба комунизма. Поред *Београда у снегу* и

⁴ Магарашевић је, поводом Црњанског и Задужбине Милоша Црњанског приметио: „Парадокс је и то: бити полусиромах, а хтети и волети прелепу жену из виших, а честитих грађанских кругова. Бити у свему писац авангардан, а недовољно схваћен. Хтети за друге социјалну правду, а од левичара бити клеветан да је (фашистоидан!?) десничар! По увидима у догађаје бити испред својих (у краљевској дипломатији) претпостављених, а стално остати у њиховој сенци. [...] Дочекати један опсег својих сабраних дела (1966), али, истовремено остати ‘недостојан’ припадања *редовном* саставу Српске академије наука и уметности, поред толико других који су ту стигли, иако од њега, по свему мањи. Већи део свога живота градити и писати *Књију о Микеланђелу*, а ипак не дочекати да се та књига за живота свога аутора и објави. Поврх свега, бити посмртно раздвојен од вољене жене! Да овде и не спомињем све муке кроз које је годинама

других сенки (пр)опадање српског грађанског друштва означено је, у књизи *Трајом Црњанској*, и метафором *покувареној лифша*. Црњансково сећање на удобан лифт са плишаним двоседом у храстовини у згради у којој су живели баба и деда Мирка Магарашевића и приповест Мирковог оца о мајсторима који су дошавши да га поправе поскидали делове машине и електромотора, више се никад не појавивши (што Црњански пропраћа ироничним коментаром „Тако је значи почело оно што данас свуда чујем да називају као некаквим новим 'самоуправљањем'..." [уп. Исто: 44; подвлачење ауторово]), Магарашевићу ће послужити да се запита о узроцима измене једног система заснованог на бризи о људској удобности и благодању системом нечасне и неодговорне, себичне грабежљивости:

Ако је лифт од храстовине, са брушеним огледалима и плишано тапечираном фотељом која је корисницима нудила могућност да не стоје док се возе горе-доле у оба смера, био сасвим уобичајена слика неопходне грађанске удобности урбаног становања, ако је *шакав* лифт одражавао неку меру и склад између те и других неопходности живота, шта је онда означавала његова заоченост, намерна онемогућеност? (Исто; подвлачење ауторово),

чиме ће се овај писац, уз своју критичку есејистику (попут критичке поезије), обрачуна(ва)ти са наличјем Брозове епохе, те „атмосфер[ом] и узро[цима] нашег укупног друштвеног застоја и пропадања“ (Магарашевић 2013: 68), што ће климакс достићи у његовој књизи *Чија је истина?* На сличан начин, пишући о *Ембахадама* Милоша Црњанског, у огледу „Увод у *Ембахаде*“, Магарашевић је у британској политици и 27. марту 1941. године (Магарашевић 2014: 153) видео пут „до понора грађанског рата“ (Исто), у којем се „черчилowska политика држала албионски дволично, са потпуно фаталним антисрпским последицама“ (Исто), да би се датом проблему вратио и у књизи *Чија је истина?*, одредивши мартовски пуч као српску националну несрећу (2017: 19–23), коју је подстакао британски Интелигенс сервис „који по налогу премијера Винстона Черчила и ондашњег британског амбасадора у Београду Роналда Кемпбела неуморно *инспирише и њлаћа* пучисте и успех пуча“ (Исто: 19; подвлачење ауторово). Жива критичка свест препознаје се како у *Ембахадама* Милоша Црњанског, у којима је Бошко Христић препознат као „погрешан човек на месту које је за њега било – погрешно“ (уп. Магарашевић 2014: 142), тако и у есејима Мирка Магарашевића, у којима аутор примећује „И смркне ми се, јер, наједном сетим се 'новијег доба': колико је **заиста** ПОГРЕШНИХ заступало нашу државу у иностранству, не само у титоизму, него и касније, све *до* данас!“

пролазила *Задужбина Милоша Црњанској*, све док, најзад, није изашла из свога собичка у Француској 7. Питам се: да ли има неке чудне аналогije између националног, духовног и егзистенцијалног стања у коме се, до јуче и данас, налази(о) наш српски народ и судбине највећег српског писца Милоша Црњанског? Никоме не препоручујем да се ова суморна аналогija потцени“ (Магарашевић 2014: 191–192; подвлачења ауторова).

(Исто; сва подвлачења ауторова), а управо у овоме садржана је елиотовска „храбра реч“ (в. Магарашевић 1991: 27) и опредељење за искрено разматрање појава и проблема актуелне стварности и свега онога „што успорава и тишти наш духовни, културни развитак“ (Исто), свега онога што је неопходно потпуније осветлити и растумачити „у интересу нашега данас и нашега сутра“ (Исто), како у домену литературе, тако и на историјско-политичком плану.

Приликом тумачења треће књиге *Изабраних дела* Миодрага Павловића, Мирко Магарашевић истакао је да „Павловић песник и Павловић критичар сачињавају јединство двојства у сржи интегралног талента, који примећује, повезује, стварајући открива и разуме исконске и модерне садржаје, потребе и енигме културе балканског подручја, као и њене одјеке у европском распону“ (1991: 104). Наведени став се доима као прворазредна аутопоетичка тврдња, имајући у виду да Магарашевићева критичка есејистика или есејистика критичког сазнања, препознатљива по динамици запажања, будности духа, стилској лакоћи (в. Магарашевић 2014: 154), разматрању проблематике српске и европске литерарне и друштвене стварности отворених очију, без копрене (Исто: 136) сведочи о плодном прожимању песничке и есејистичке визуре у двојно јединственој стваралачкој личности овог књижевника. Способан да књижевно дело не само прочита него и осети (в. Магарашевић 1991: 16), те да га прецизно ситуира у књижевно-историјске и културолошке оквире, Мирко Магарашевић у есејистичкој делатности дужој од четири деценије, начинио је опус препознатљивог, индивидуалног ауторског рукописа, широког и интригантног тематског и идејног регистра, чија су појединачна остварења (мањег обима или она монографска, опсежнија) „самосвојни духовни исходи и ставови“ (Исто: 17) до којих овај аутор „досеже као критичар са високим смислом за [...] културолошк[о] препознавањ[е] збивања, проблема наше средине и књижевних феномена у њој“ (Исто). Самосвест критике данас могућа је, како то показују чланци и монографије Мирка Магарашевића, као пре свега критичка, антисликовна, антиконформистичка, антиулагивачка, двогуба песничко-есејистичка реч.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСИЋ, Јана. „Културна идеологија Мирка Магарашевића“. *Песник Мирко Магарашевић: зборник критичких радова*. Саша Радојчић и Марко Паовица (ур.). Београд: Чигоја штампа, 2019, 396–420.
- ДЕСПИЋ, Ђорђе. „О проблемским и дискурсним аспектима *Дневника ђене* Миодрага Павловића“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XLVI, св. 1 (2021): стр. 191–203.
- МАРИНКОВИЋ, Никола. „Песничко памћење и критичка поезија: о теоријској есејистици Мирка Магарашевића“. *Песник Мирко Магарашевић: зборник критичких радова*. Саша Радојчић и Марко Паовица (ур.). Београд: Чигоја штампа, 2019, 464–475.
- ADORNO, Teodor, „Esej o eseju“. *Filozofsko-sociološki eseji o književnosti*. Nadežda Čačinović-Puhovski (izbor i redaktura prev.). Zagreb: Školska knjiga, 1985, 17–36.
- RAJNIAK, Gordana. „Esej o 'Eseju o eseju' Teodora Adorna“. *Polja*, god. 57, br. 476 (jul–avgust, 2012): str. 112–116.

ИЗВОРИ

- МАГАРАШЕВИЋ, Мирко. *Светлосћи књижевности*. Београд: Идеа, 1991.
МАГАРАШЕВИЋ, Мирко. *Песничко памћење*. Београд: СКЗ, 1993.
МАГАРАШЕВИЋ, Мирко. *Европски песници*. Нови Сад: Академска књига, 2010.
МАГАРАШЕВИЋ, Мирко. *Српска критичка поезија*. Нови Сад: Академска књига, 2013.
МАГАРАШЕВИЋ, Мирко. *Трајом Црњанској*. Нови Сад: Академска књига, 2014.
МАГАРАШЕВИЋ, Мирко. *Чија је истина?* Београд: Catena mundi, 2017.
МАГАРАШЕВИЋ, Мирко. „Песничко дело Езре Паунда“. *Песнички свет Езре Паунда*. Нови Сад: Академска књига, 2019, 19–189.
CRNJANSKI, Miloš. „Beograd u snegu“. *Beograd*. Mira Vuković (prev.). Beograd: Službeni glasnik, 2019, 96–99.

Milica V. Ćuković

THE SCOPES OF MIRKO MAGARAŠEVIĆ'S ESSAYS OR "THE SELF-CONSCIOUSNESS OF CRITICISM, NOWADAYS"

Summary

The paper discusses the scopes of Mirko Magarašević's extensive, time-stretching and thematically diverse essay writing. Simultaneously, it interprets the functions and characteristics of self-conscious criticism nowadays relaying on a selected corpus of essays such as „Delokrug Hakslijevih eseja“ [“The Scope of Huxley's Essays”] and „Samosvest kritike, danas“ [“The Self-Consciousness of Criticism, Nowadays”]. The paper sheds light on the ways in which Magarašević tackles the neglected aspects of the creativity of Serbian and European writers, including, for example, love poetry written by Dositej Obradović, Jovan Jovanović Zmaj's lyrics' metaphysical component, Česlav Miloš's optimism, etc. Additionally, similarly to the “critical poetry” concept defined by Miodrag Pavlović, noticing discourse qualities such as ethical correctness and demystifying power in this type of poetic, the paper draws a conclusion about Mirko Magarašević's essay writing as a special type of critical essay writing (critical essay writing knowledge), questioning numerous literary and social phenomena from a specific methodological point of view, freely, objectively and impartially. Furthermore, this paper deals with the fact that Magarašević, relying on Pound, defines as moral usury, and looks at the decline of Serbian civil society and the metonymy of this phenomenon. He recognizes it in Miloš Crnjanski's fate, other shadows” and the broken elevator, the one from Belgrade buildings. This paper strives to present the scope of problems of Serbian society and culture of the second half of the twentieth century, included in Mirko Magarašević's essays, as well as to critically compare one type of self-conscious criticism that exists in Serbian literary and cultural domain.